

L'Educació Física a la pedagogia humanista italiana i anglesa dels segles XV i XVI

Eduardo Álvarez del Palacio

*Departament d'Educació Física
Universidad de León*

Paraules clau

Renaixement, Humanisme, pedagogia, educació, educació física, exercici físic, activitat física, joc

Abstract

One of the constant traits of Renaissance humanism is the interest in the recovery of the principals of knowledge established by Greco-Roman classicism. Humanistic pedagogues adopted these as their basic guide line in their teaching manuals striving desperately to develop a whole and harmonic personality in their students.

Therefore, as we will see the most common and homogeneous trait of Renaissance Pedagogy is the critique of scholastic teaching. The Renaissance teacher disowns medieval manuals as well as their methods and believes that education should be achieved through the absorption of the spirit of the great works of classic Greco-Roman authors.

For Renaissance Pedagogues the aim of the ideal human aims was to achieve the principals established in Platonic paideia and Ciceronian humanitas. Plato and Cicero were with Aristotle the great Renaissance idols.

Following these classical authors the most standing humanistic teachers gave also a control role to physical body exercise in the achievement of that all-embracing educational aim, considering that the full development of physical abilities allows men to adapt better to their environment, facing successfully the demands of daily life and achieving the civic, intellectual and moral level that the polis demand of its citizens.

Resum

Una de les constants que distingeixen l'Humanisme renaixentista és el seu interès per recuperar els principis del saber establerts en el classicisme grecoromà. Els pedagogs humanistes adoptaran aquest principi com a guia fonamental en l'elaboració dels seus tractats docents, tot buscant desesperadament el desenvolupament d'una personalitat completa i harmònica dels seus alumnes.

Per això, tal com veurem a continuació, el tret més comú i uniforme a la pedagogia renaixentista és la crítica a l'ensenyament escolàstic. L'educador renaixentista rebutja els manuals medievals, així com els seus mètodes, i pensa que la formació s'ha d'aconseguir mitjançant la immersió de l'esperit en les grans obres dels autors clàssics grecoromans. La meta de l'ideal humà la col·loquen els pedagogs renaixentistes en l'assoliment dels principis establerts en la *paideia* platònica i la *humanitas* ciceroniana. Plató i Ciceró, junt amb Aristòtil, seran els grans ídols del Renaixement.

Igual que els autors clàssics referits, els més destacats mestres humanistes pensen que en l'assoliment d'aquest objectiu d'educació integral, l'exercici físicocorporal juga un paper fonamental, perquè l'home que desenvolupa plenament les seves capacitats físiques aconsegueix una millor adaptació al medi, enfrontant-se amb èxit a les exigències pròpies de la vida quotidiana, i assolint l'altura cívica, intel·lectual i moral que la *polis* requereix dels seus ciutadans.

El caràcter pedagògic de l'Humanisme renaixentista

El Renaixement europeu és un fenomen essencialment pedagògic que se centra en l'individu particular, com a reacció a tota pressió col·lectiva –família, raça, poble, etc. La major preocupació que té consisteix a formar un nou ideal d'home: **un home lliure per a una societat oberta i amplament desenvolupada**. Un home nou que cerca per a la seva realització personal l'ideal de la *humanitas* romana.

Per això el tret més comú i uniforme dins la pedagogia renaixentista és la crítica de l'ensenyament escolàstic. L'home renaixentista rebutja els manuals medievals, així com els seus mètodes i pensa que

la formació s'ha d'aconseguir mitjançant la immersió de l'esperit en les grans obres dels clàssics grecoromans. La meta de l'ideal humà la col·loquen els renaixentistes, per una banda a la **humanitas** ciceroniana, i d'altra banda, en l'assoliment de la **paideia** platònica. Plató i Ciceró, junt amb Aristòtil, seran els grans ídols del Renaixement.

L'actitud del renaixentista davant la vida és de tipus pràctic. Desitgen formar homes que sàpiguen desenvolupar-se eficaçment dins la política, els negocis, i en totes les altres facetes que ofereix la realitat del moment. Per això l'educació rebrà un caire pràctic i convertirà en objectiu prioritari la formació cívicosocial de l'individu. Luis Vives, a la seva obra titulada *Tratado de la enseñanza*, dedicada al rei Joan III de Portugal, critica aquells homes del seu temps que revelen una "completa ineptitud para todo lo que sea realizar negocios, desempeñar embajadas, administrar haciendas públicas y particulares, y gobernar pueblos..." (1).

Es pretén, en definitiva, l'assoliment d'una formació integral de l'individu, és a dir, que tingui en compte tots els aspectes de la persona, tant l'intel·lectual com el religiós, l'estètic com el físic, tot procurant el desenvolupament harmònic de totes les facultats de l'ésser humà. Aquest ideal de l'"**harmonia educativa**" és més grec que romà, i el faran seu significatius pedagogs humanistes com Guarino de Verona, Vittorino da Feltre, Erasme de Rotterdam, Tomàs Moro, Luis Vives, etc. Tots ells procuraran estendre l'educació a les classes socials més humils, enfront les tendències aristocratitzants de la pedagogia renaixentista; tot arribant, amb la seva abnegada tasca docent, al discurs absolut de la igualtat i idèntica dignitat de tots els homes.

Des del punt de vista metodològicodidàctic, davant de l'**expositio** abstracta i lògica, pròpia del mètode escolàstic, els mestres humanistes procuraran fer l'ensenyament agradable i atractiu per als seus alumnes, resumida a la famosa frase de "posa't a aprendre el que la teva naturalesa et reclama". I la transmissió del saber, tal i com hem apuntat anteriorment, no es fa en forma de **sumes** o altres gèneres medievals, sinó per mitjà

de **coloquia, cartes, adagia, utopies, assajos, discursos**, etc.

L'humanisme portarà la creació de noves institucions educatives de caràcter privat, que es constituïran en nuclis de la nova orientació cultural, les **Acadèmies**. Aquests centres pretenien imitar a la que va fundar Plató a Atenes, com una societat i reclam de caràcter cultural i religiós. Es van crear al marge de les universitats, i no van pretendre reemplaçar els seu ensenyament. Més que institucions pròpiament pedagògiques, eren quelcom semblant a un club d'humanistes on es comunicaven el seu saber i les seves adquisicions, a fi d'ampliar la seva visió personal sobre la cultura clàssica. El contingut dels coneixements cultivats no era uniforme, depenia de l'estil propi de cada centre, encara que podem dir que l'alternativa es reduïa a la filosofia, la literatura i la medicina.

El més conegut i famós d'aquests centres fou l'**Acadèmia Platònica** de Florència, que desenvolupà la seva activitat sota l'influx de Jorge Gémisto Pletón. Un dels Mèdicis, Cosme, en sentir parlar Pletó el 1439, s'entusiasmà amb el pensament de Plató i proposà fundar una escola sota el seu mecenatge, des d'on es donà a conèixer la doctrina del filòsof grec. Els mestres principals de l'Acadèmia —que no s'obrí fins el 1454— van ser Marsilio Ficino, Pico della Mirandola, i Angelo Poliziano. Els seus ensenyaments van girar, sobretot, al voltant de la filosofia. L'Acadèmia no va sobreviure molt a la mort de Lorenzo de Mèdicis (1492) (2). L'**Acadèmia Romana** va florir amb els papes Juli II i Lleó X; va estar dedicada, fonamentalment, a l'estudi de l'arqueologia. Hi van pertànyer Benito i Castiglione. L'**Acadèmia Pontaniana** de Nàpols va néixer del mecenatge humanista d'Alfons V. I va ser, sobretot, un centre d'estudi de la literatura clàssica (3).

L'Educació Física a la pedagogia humanista italiana

Directament relacionat amb l'important canvi socioeconòmic que hem destacat en aquesta etapa inicial dels temps moderns,

està el gran interès d'algunes universitats italianes per contractar professors de llengua i literatura clàssiques, de manera que ja en una època tan primerenca com el 1396 Manuel Crisoloras va ser contractat com a professor de grec de la Universitat de Florència, cosa que significava un renovat interès per la llengua, la literatura i la vida de la Grècia clàssica (4). Francesco Filelfo (5), que va exercir durant deu anys com a ambaixador de Venècia a Constantinopla (1419-1429) va ser un dels primers occidentals que va arribar a dominar a la perfecció el grec, i sota el mecenatge de Lorenzo de Mèdicis després de la seva estada a Constantinopla, torna amb dos vaixells carregats de manuscrits, entre els quals es trobava una gran part de la poesia clàssica grega; Filelfo comença una ingent tasca de traducció d'autors grecs. Aquests fets revelen el gran interès de la burgesia italiana per la cultura antiga, anterior en el temps a les restants iniciatives europees; i això unit a altres factors favorables, com l'important apogeu comercial de les ciutats-república, les restes de l'antiga Roma i l'emigració dels intel·lectuals bizantins, possibilitaran el fet que la península itàlica fos la "capdavantera" de l'Humanisme.

Les característiques de les noves formes culturals determinaran una concepció nova, tant a la teoria com a la pràctica, de l'educació física, diferent de la medieval i molt pròxima a la de la Grècia clàssica. Igual que l'artista del Renaixement troba un model en el cos humà, que abans es menyspreava, l'intel·lectual arriba a una valoració diferent de la persona; de manera que si durant l'Edat Mitjana el coneixement de l'home havia consistit principalment en l'estudi de la seva ànima —la ciència humana havia estat més una psicologia que una antropologia—, ara el que s'admirava començava a ser el compost de músculs, dotat de força i de passions.

La bellesa física i les virtuts socials interessaven ja tant com la part espiritual. L'ànima es trobava participant, animant, regulant, però era el cos el que li donava les ocasions d'obrar. En aquesta línia, Richard Mandell afirma que "els primers humanistes, sense perdre la fe en Déu i en l'ànima, compre-

nien que el cos humà era el laboratori indispensable per les seves manifestacions aquí a la terra" (6). Aquesta és una característica important de la nova cultura. L'humanista, primer ideòleg de l'educació física, considera integralment l'individu i accentua els aspectes més humans, tot elevant el cos al nivell ocupat per l'esperit en la teologia cristiana tradicional.

L'entusiasme despertat per l'art i la literatura clàssics va incidir en les arts visuals del Renaixement, com ho demostra clarament el restabliment del nu atlètic com a màxima expressió estètica en les obres artístiques i artesanals. I en el pla literari als protagonistes de les obres, ja siguin homes o dones, no els fa vergonya manifestar els encants del cos humà.

Tanmateix, seria un error pensar que durant l'Edat Mitjana va existir una marginació total i completa de la cultura corporal. Hi va haver manifestacions de caràcter fisicoesportiu importants, com els Torneigs, que van ser un joc de guerra entre dos equips de cavallers, abans de convertir-se en jocs estilitzats, decoratius i reglats per un ideal de conducta cortesana. Denhohue Young assenyala que "en el segle XIII, l'Església s'oposava a aquest tipus de manifestacions per ser un mitjà clar d'entrenament per a la guerra" (7). És cert que els ideals de la cavalleria implicaven una idea de proesa física, manifestada per l'habilitat en el maneig de les armes. Ara bé, a més de mostrar la seva habilitat, el cavaller havia d'estar inspirat, en la seva actuació, per un comportament exquisit enfront dels seus rivals. Aquest comportament va continuar existint durant el segle posterior: a Itàlia s'identificà amb la *gratia* del segle XV. Serà, doncs, al segle XIV quan la proesa física s'associarà a la lleialtat i a les qualitats que s'hi desprenen. Tanmateix, hem de fer constar la gran reacció que va existir, des de certs sectors humanistes, contra aquest tipus de manifestacions físiques, per considerar-les com una forma de preparació per a la guerra i, en conseqüència, anar en contra dels principis pacifistes de l'humanisme; d'entre aquests opositors destaquem Petrarca i Boccaccio.

Quant l'esport, considerat com a recreació o passatemps, s'ha desenvolupat o alterat

habitualment en determinats mitjans socials al llarg d'extensos períodes de temps. Els esports tradicionals justifiquen, reforcen i distingeixen la posició de la classe que els practica o que els contempla com a espectadora. Malgrat tot, amb el Renaixement s'obre un nou període en la història de l'esport, i passa a ser matèria de meditació, anàlisi i debat, i s'hi assenten els criteris de selecció de determinades pràctiques esportives en detriment d'altres, en base a la seva utilitat ideològica. Els intel·lectuals renaixentistes europeus, tal com veurem a continuació, valoren l'esport en funció de la seva aplicació pràctica.

Per exemple, a Itàlia, la pràctica del joc del **Calcio** era una ocasió per donar prova de la virtuositat física. Es tractava d'una manifestació esportiva, semblant al futbol en el seu desenvolupament, i perfectament reglamentat (8). La primera referència del "Giouco del Calcio" la trobem a la ciutat de Florència, i el seu gran impulsor va ser Pietro de Mèdici. Les primeres notícies sobre un partit de Calcio daten de 1530, celebrat a l'anomenada ciutat italiana per celebrar el carnestoltes. La participació en el joc estava reservada a militars honorables, senyors i prínceps. Joan de Bardi (9) és l'autor del primer reglament d'aquest esport, donat a conèixer en el seu *Discorso sopra il giouco del calcio fiorentino*.

En els primers anys del Renaixement, l'existència d'abundants conflictes entre les ciutats-república va fer que l'ideal de desenvolupament físic no fos inicialment més que l'actualització d'una antiga concepció del cavaller armat. Pier Paolo Vergerio limitava l'objectiu de l'educació física a l'atenció de les necessitats militars, segons el model espartà: "l'educació del príncep d'una plaça important ha d'atendre les necessitats de l'art de la guerra, no menys que l'aprenentatge de l'art de la pau", i per tal de possibilitar aquesta eficiència militar exercitava els seus alumnes en el *pentatló* grec, la natació, l'equitació i el maneig de les armes de l'època (10). En aquesta mateixa línia es mou Aeneas Silvius, que va escriure un tractat titulat *De liberorum educatione*, dedicat a Ladislaz, rei de Bohemí d'Hongria. Hi exposava la necessitat d'ensenyar

els nens a fer servir l'arc, la fona, la llança, a muntar a cavall, i a nedar. Havien d'aprendre totes aquestes habilitats, per estar en condicions de poder defensar el món occidental d'una possible invasió turca.

No obstant això, una sèrie de factors relacionats amb la millora de l'armament, com el descobriment de la pólvora, l'ús de l'artilleria, l'aplicació de l'enginyeria i la generalització de les unitats mercenàries, van ajudar a orientar l'educació física cap a objectius no militars.

L'enlairament del nou concepte d'educació física té lloc en els ambients aristocràtics, abans que a les universitats. Molts escrits d'educació, com els de Silvius, Castiglione, da Feltre, etc., van ser redactats en forma de cartes a prínceps, i en els esquemes d'aquests humanistes cortesans, l'educació física va ser analitzada i la seva importància degudament recollida. En aquesta aproximació a l'activitat física, van establir una primera diferenciació entre modalitats "acceptables" i "perjudicials", seguint per a això un criteri merament educatiu; i la consideració de l'"homo universalis", de la "persona total", va començar a consolidar-se entre els humanistes, que alhora van tenir el mèrit de fer despertar l'interès per algunes pràctiques medievals de caràcter popular, com la dansa i alguns jocs de pilota.

Així, superats els problemes inicials, l'exercici físic és plantejat en l'àmbit pedagògic, pels grans pensadors humanistes italians, com un mitjà educatiu i higiènic, i s'inclou en els programes escolars de l'època, considerant-lo al mateix nivell que els objectius específicament intel·lectuals, i se li assigna una triple dimensió: a) Com a mitjà de relaxació dels quefers quotidians; b) Com a contribució al desenvolupament total de l'individu; c) Com a possibilitat d'expressió de la personalitat humana.

Guarino Guarini de Verona (11) donava gran importància en el seu currículum educatiu a la llengua i la cultura antigues, i a l'educació física, basada en la pràctica de cinc activitats fonamentals: l'equitació, la caça, els jocs de pilota, la natació i els llançaments. Valora en l'educació física la seva transferència positiva d'aspectes utilitaris per a la vida diària, la formació estètica i

l'elegància en les actituds dels alumnes. El seu *Epistolari* ens mostra el talent d'educador i humanista d'aquest gran pedagog (12). El seu encert està en haver aconseguit combinar una ordenada distribució acadèmica amb un càlid ambient de família, de solidaritat i de col·laboració. Dels tres cursos en què es dividia l'ensenyament: elemental, gramatical i retòrica, el que posseïa veritable caràcter d'estudis mitjans era el segon, ja que la retòrica es corresponia amb un nivell superior. S'hi estudiaven amb profunditat les obres de Ciceró i Quintilià, i també la filosofia platònica i aristotèlica, tenint en compte, a més, el pensament cristià.

Per a l'insigne pedagog italià **Vittorino Rambaldoni da Feltre** (13), era fonamental impartir una formació integral, eficient i marcadament cristiana. Tot seguint l'ideal de l'*humanitas* intenta educar d'una forma harmònica els seus alumnes, el mateix en el seu cos, amb una acurada educació física, com intel·lectual, afectiva, social, moral i religiosa (14). Rebutja de forma total i completa la concepció premilitar de l'educació física. Entenia que només mitjançant el desenvolupament paral·lel de les potencialitats intel·lectuals, físiques i morals de l'ésser humà, es podrien cobrir els objectius educatius. A través de l'educació física els alumnes haurien de combatre les actituds d'abandonament i falta de sociabilitat, per entrenar el caràcter, desenvolupar els hàbits socials i l'autodisciplina. Da Feltre estima com a factor fonamental del seu sistema educatiu, aconseguir que totes les activitats, i per descomptat les físiques, possibilitin l'expressió de la personalitat dels alumnes i contribueixin al seu desenvolupament integral.

Concep l'exercici físic amb un caràcter global, dirigit a totes les parts del cos humà, respectant el principi de l'alternança i combinant la gimnàstica, el salt i la cursa, amb la natació, l'esgrima, l'equitació i els jocs de pilota. És impossible, afirma, "donar un pas important en les altres àrees educatives, si es descuida el fonament físic, dipòsit de les energies". La màxima educativa era: "vull ensenyar els joves a pensar, no a delirar" (15).

El seu programa d'educació física recollia la realització de dues hores d'exercici físic al dia, una abans de dinar i l'altra al final de la jornada, abans del sopar; tot executant moviments senzills i graciosos, jocs de pilota, esgrima, i diverses modalitats atlètiques —curses, salts, llançaments. Donava una especial importància a la realització d'activitats a l'aire lliure, en contacte amb la natura; per a això va crear dos centres —albergs, campaments— als marges del Llac Garda i als Alps, respectivament; on convivia amb els seus alumnes, almenys dos mesos l'any, i realitzava activitats de coneixement i respecte al medi natural, de supervivència, de resistència a la fatiga, d'intrepidesa, de jocs a la natura, etcètera.

Respecte de la famosa **Casa Giocosa**, la gran obra pedagògica de Vittorino da Feltre, el seu propi nom —casa alegre o casa de joc— ens suggereix ja tot un programa pedagògic i una mostra de l'estil amb el qual Vittorino volia ambientar els seus ensenyaments. A la façana de l'edifici —situat en un bonic parc, propietat de Joan Francesc Gonzaga, marquès de Màntua—, figurava la llegenda: "Veni, nens; aquí s'instrueix, no es turmenta".

La formació impartida a la **Giocosa** pretenia ser integral, tenint en compte tant el cos com l'esperit. Per a la formació física va tenir mestres d'equitació, esgrima i natació. Va conrear els valors estètics per mitjà de la pintura, la música i el cant. La instrucció intel·lectual estava basada en l'estudi del **Trivium** i el **Quadrivium**; del primer, la filosofia i la retòrica; del segon, les matemàtiques. Tot l'ensenyament era en llatí, encara que es posava molta cura en el coneixement del grec, matèria de la que van ser professors humanistes de la categoria de Teodor Gaza i Jordi de Trebisonda. Llegien directament els clàssics; en llatí, Virgili i Ciceró; i en grec, a Homer i Demòstenes.

El darrer objectiu que es proposà Vittorino amb la seva obra educadora, va ser el de formar personalitats harmòniques. Harmonia entre l'ànima i el cos, entre les diverses parts del saber, entre la formació específica humana i la professional, entre el món clàssic i el món cristià; harmonia social entre la formació del ric i la del pobre.

L'èxit de la seva escola, situada a la magnífica Vila de San Francesco, la **Giocosa**, no es va fer esperar, i Vittorino es va merèixer el títol de "el millor dels educadors". Allà es van educar molts nens i joves de totes les classes socials, i hi van sortir importants filòsofs, humanistes, lletrats, homes de ciència, etc. (16). L'experiència pedagògica de Vittorino da Feltre pot considerar-se com "el primer intent a Itàlia de crear una escola per la lliure iniciativa de mestres i nobles, al marge de les organitzacions religioses" (17). A la mort del seu fundador, i després d'una llarga agonia, el que va ser l'experiència pedagògica humanista més important, va desaparèixer.

Maffeo Vegio (1406-1458), i seguint a molts tractadistes de l'època, recomana amb insistència l'educació física, fins i tot abans del naixement del nen —gimnàstica prepart—, tot donant a les mares interessants normes fisicohigieniques per tal d'aconseguir una constitució forta dels seus fills (18). L'educació física, assegura, "proporcionarà descans, serenitat i cordura a l'esperit; de cap altra forma pot garantir-se millor un harmònic desenvolupament del cos que amb la gimnàstica" (19). Així doncs, per a Maffeo Vegio, la formació humana del cristià inclou el vigor del cos, la fortalesa de l'ànima i l'amor als altres. En la seva obra al·ludeix a la gran importància que té el desenvolupament de la creativitat en l'alumne, aspecte que el professor ha d'incloure en les tasques escolars que proposi; per a ell la creativitat és "una activitat humana, que manifesta la intimitat espiritual de cada un, la seva singularitat, i que procedeix segons la natura, la disciplina i l'exercici" (20). Proposa com a base de l'èxit educatiu, el coneixement de la natura i la capacitat dels educands. Cal, diu, "conèixer la natura dels nens, les seves aptituds i les seves deficiències, ja que igual que el metge ha d'assignar el remei al mal, així l'educador ha de variar els mitjans segons li calgui" (21).

Mateo Palmieri, en la seva obra *El tractat de la vida civil*, planteja una sèrie de reflexions morals en què l'ideal humanístic assumeix la perspectiva moral, civil i política del ciutadà (22).

Entén l'educació física com un mitjà fonamental per desenvolupar la naturalitat i l'espontaneïtat en l'ésser humà, elements clau en l'assoliment d'un desenvolupament harmònic i equilibrat de la personalitat de l'individu. Afirmar que "cada moviment o actitud que estigui fora de la gràcia, harmonia i llibertat que caracteritzen l'activitat natural ha de ser suprimit (...). Penso que com que moltes coses són revelades per les mans —expressió i comunicació corporal—, les mans són llenguatge per elles mateixes i ajuden a la nostra expressió (...), i el perfecte entrenament implica sempre el seu ús amb gràcia i conforme a les nostres intencions" (23).

La teoria educativa de **Leon Batista Alberti** s'agrega en una pedagogia de l'activitat creativa de l'home, en totes les dimensions del fer natural humà (24). El seu ideal educatiu es resumeix en l'"ésser vertaderament home", en el retorn de l'ésser humà a la seva "manera d'ésser natural" (25). Però per tal d'arribar a ser "vertaderament home" ha de desenvolupar el seu cos i el seu esperit, tal com la seva naturalesa humana demana; l'educació integral de l'home es constitueix a partir del desenvolupament corporal, la instrucció literària i cultural, i la formació moral.

Tenir bona forma física enforteix el cos i preveu la salut, i coopera a més al desenvolupament d'altres facultats espirituals, predisposant l'home per al treball de la ment, per la vida social, per la virtut ètica, etc. L'exercici físic, inclòs l'estètic o dels sentits, té a veure essencialment amb el que constitueix el patrimoni que la natura ha donat l'home: el cos, l'ànima i el temps (26).

Jakob Burkhardt, per tal d'intentar reflectir fidelment l'esperit d'Alberti, escriu: "en tot quant pot considerar-se digne d'elogi, Leon Batista va ser sempre el primer des de la infància (...). En tres coses volia superar els altres: en la cursa, en l'equitació i en la paraula" (27).

El tractat pedagògic de **Jacobo Sadoletto** que porta per títol *De liberis recte instituendis*, concep l'educació com una habilitat per tal de dirigir el caràcter i conrear la intel·ligència dels nens (28). L'educació té per objecte, en definitiva, fer de cada indivi-

du un ciutadà culte i apte per participar amb èxit en la vida pública de la ciutat i cooperar a la seva pau i progrés. De gran importància resultarà, opina Sadoletto, l'educació que el nen rebi els primers anys de vida. És partidari de la lactància natural, millor de la pròpia mare o, en cas de que aquesta no pugui, d'una dida de bona condició física i moral. L'exemple donat al nen en aquesta edat romandrà en ell per sempre; en les seves pròpies paraules: "així com l'aire que ve de llocs saludables és sa, ens diu, la bufada d'una bona disciplina apunta en l'esperit dels nens quan els costums són íntegres i sans" (29).

La formació es contempla, segons Sadoletto, des de tres aspectes: el fonamental, el pròpiament instructiu o cultural, i el moral. Dins de l'apartat fonamental, l'educació física s'integra en el que ell anomena "curriculum" pròpiament instrumental de l'alumne, com un dels pilars sobre el qual s'assenta l'educació integral dels alumnes. En el seu projecte docent estableix com activitats físiques fonamentals: l'exercici espontani, natural i vigorós en les primeres edats; per passar més endavant al joc de pilota, la cursa, l'equitació, l'esgrima i el llançament de javelina. En aquest autor ja es comencen a entreveure moltes idees pedagògiques que, cap a mitjans segle XVI, es faran habituals: ensenyament graduat, respecte a la personalitat de l'educand, supervaloració de l'educació física, inclusió de la música i del dibuix en els programes escolars, etcètera.

Baltasar de Castiglione, amb la seva obra "El Cortesà", ofereix un model educatiu per a les classes dominants, que va ser llegit i va influir a l'Europa de l'època (30). Ve a ser la demostració que ha quallat en la Itàlia renaixentista el concepte d'educació integral.

L'educació física ocupa un lloc important en aquest esquema. El cortesà havia d'estar, en primer lloc, ben preparat físicament; per a això hauria de seguir un entrenament complet: per una part en el "maneig de les armes", i per una altra en l'exercitació físicoesportiva: la natació, la caça, les curses, els salts, la dansa i els jocs de pilota, fins a arribar a ser "un home lleuger i ràpid, superior als altres, però sense vanitat per les se-

ves habilitats" (31). Castiglione també al·ludeix a la forma amb què el cortesà ha de realitzar aquestes pràctiques: "els exercicis han de fer-se amb gràcia, que és la sal que s'ha de posar a totes les coses per tal que tinguin gust i siguin estimades" (32).

A més, el cortesà ha de dominar el llatí i l'italià, conèixer la música i la pintura i, en general, ha de ser "ordenat i abillat tant en l'ànim com en el cos" (33). Castiglione s'estén en l'enumeració minuciosa de les qualitats de l'home del món; en canvi, en contra del que és un fet comú en els humanistes italians, amb prou feines diu res de la seva formació moral i religiosa.

Aquesta obra de Castiglione i altres aportacions, com les dels humanistes estudiats anteriorment i la del **Cardenal Antoniano** que, en la seva obra *Dell'educative christiana dei Figlioli* (34), realitza una extraordinària anàlisi de la importància que el joc té en les primeres edats per al desenvolupament de l'ésser humà, i el seu gran valor educatiu en totes les edats, arribant a afirmar: "no cal dir com resulten d'útils l'exercici físic i el joc, i com són de necessaris a totes les edats; especialment en les joves, la natura es vitalitza, els nervis s'acostumen a la fatiga, cada membre es fortifica i s'alleugera la sang" (35); suposen l'extensió de l'educació física a totes les classes socials, i la seva definitiva incorporació als programes d'educació general. Marqués Pereira afirma respecte a això que "(...) potser la tasca dels humanistes es va quedar només en crítica a l'escolàstica i en escasses contribucions originals a l'educació física; potser només van realitzar esborranys dispersos sense concretar un cos teòric; però resulta evident que, gràcies a la seva obra, es van començar a definir els conceptes moderns de l'educació física, que van superar els plantejaments medievals i van preparar l'acció renovadora dels homes de la Il·lustració" (36).

L'activitat física en l'educació humanista anglesa

En les mateixes circumstàncies estructurals descrites per a Itàlia, amb la transició del feudalisme al capitalisme es van definir a

Anglaterra els elements bàsics de la nova educació. Humanistes italians i grecs com Bracciolini i Crisoloras van visitar el país, de la mateixa manera que graduats universitaris anglesos van anar a Florència a estudiar grec i quan van tornar van fundar una societat, similar a l'Acadèmia Platònica de Florència, per difondre les idees renaixentistes, alhora que la pròpia Universitat d'Oxford va servir de plataforma d'expansió del pensament pedagògic humanista. Alguns aristòcrates, com el duc de Gloucester, van començar a interessar-se per aquest moviment, fins a arribar a comissionar traduccions de clàssics i finançar la reconstrucció i traducció de l'obra de Galè, realitzada per **Linacre**, que va donar a conèixer el valor terapèutic de l'exercici i de l'educació física. Això tindria una influència definitiva en el desenvolupament de la medicina anglesa del segle XVI.

En l'àmbit pedagògic existirà una clara matissació diferenciadora entre la concepció educativa humanista anglesa i la italiana. Mentre que a Itàlia els autors dels tractats de pedagogia van ser laics en la seva majoria, com Guarino, Vittorino, Alberti, etc., a Anglaterra, per contra, van ser els eclesiàstics els qui van prendre la iniciativa. Cal destacar d'entre aquests el Degà de la Catedral de Sant Pau de Londres, **Jean Colet**, fundador, junt amb Erasme de Rotterdam, de la Saint Paul's School el 1510 (37).

Tomàs Moro, en el seu llibre titulat *De optimo rei publicae deque nova insula Utopia*, imprès per primer cop a Londres, el 1518, que és absolutament imaginari, i com *La República* de Plató, un bell ideal per dirigir els esforços a l'encalç de la felicitat; destaca els valors d'una completa educació integral del ciutadà d'aquesta república perfecta (38).

Moro va fer aquesta obra després d'haver recorregut durant llarg temps diferents ambaixades i missions diplomàtiques, cosa que, sens dubte, li va donar ocasió de conèixer els avantatges i defectes de tots els governs visitats.

La idea formativa del nen i jove utopencs encaixaria perfectament dins del concepte clàssic d'educació integral, de manera que des del mateix moment del naixement

s'ha d'iniciar la seva educació: primer en el si de la família i sota la supervisió directa del *filarco* –responsable (patriarca) màxim de cada grup de trenta famílies–; i fent servir com a mitjans bàsics els jocs infantils i el cant (39). A partir dels cinc anys, el nen assistirà a l'escola, on serà instruït teòricament, alhora que realitzarà les corresponents pràctiques en el camp –l'agricultura és l'únic ofici comú a tots els ciutadans i ningú està exempt d'aquest treball–, i exercitarà el seu cos a l'aire lliure (40). Els *sifogrants* –terme inventat per Moro i que utilitza per referir-se als savis ancians–, seran els encarregats de vigilar tot el procés educatiu-formatiu dels nens i joves d'Utopia (41). A partir dels deu anys, els joves adolescents han d'iniciar un sistemàtic procés d'entrenament físic, per tal d'assolir un important enfortiment de les seves qualitats motrius, que els assegurin un alt nivell de salut corporal per a la resta de la seva vida: la cursa, l'equitació, i el maneig de les armes, seran els mitjans fonamentals. A partir dels vint anys, els joves utopencs s'han de dedicar a la feina del camp, i a formar-se en els costums i tradicions del seu poble, per tal de poder arribar a ser útils a la comunitat des dels seus llocs de comandament, quan les seves facultats físiques declinen i no poden realitzar feines agrícoles.

Per als habitants d'Utopia a l'edat adulta, el plaer del cos es divideix en dues categories: la primera, que prové de la seva restauració –el menjar i el beure–, i de l'expulsió de les substàncies de rebuig –eliminació dels excrements intestinals–; i la segona categoria del plaer corporal, que s'instal·larà en l'assoliment d'un equilibri ment-cos, en què la salut corporal serà la millor expressió (42).

Tomàs Moro acaba la seva exposició, tot coincidint amb la finalitat del relat d'Hipòlodeo, quan afirma que "... així confeso fàcilment que moltíssimes coses en la república utopenca que, a la veritat, en les nostres ciutats, més estaria jo en desitjar que en esperar" (43).

A la cort dels Tudor i en amplis sectors nobiliaris, el concepte d'"home universal", i conseqüentment d'"educació integral", va anar guanyant adeptes, entre els quals podem esmentar Shakespeare, qui a la seva

obra *As you like it* mostra la necessitat i importància de l'exercici físic en l'educació dels joves anglesos de l'època. S'hi importen i tradueixen els principals tractats d'educació italians –Guarino, Vittorino, Alberti, etc.–, i fins i tot els aristòcrates anglesos contracten mestres transalpins perquè els ensenyin l'equitació, l'esgrima, la caça amb falcó i altra sèrie d'activitats físiques. Una dada molt important al respecte és la traducció que sir Thomas Hoby fa de l'obra *El Cortesà* de Baltasar de Castiglione.

Però l'ajuda definitiva al nou concepte humanista d'educació física a Anglaterra, es produeix amb l'obra de sir Thomas Elyot, titulada *Book named the Governor*, publicada el 1531 a Londres, i amb tres reimpressions posteriors: 1907, 1962 i 1975, el tema principal de la qual està dedicat a l'educació política, moral i filosòfica dels membres de la classe noble anglesa, i es dediquen diversos capítols a l'educació física (44); alhora que es constata en aquest text la influència de les idees italianes, gregues i romanes en relació amb el tema en qüestió. Totes aquestes idees serviran per justificar els jocs i els esports destinats al Governador. Elyot va estudiar àmpliament els esports practicats pels antics i, igual que els italians, va distingir clarament entre els que al noble cavaller convenia i els que no convenia practicar (45).

Quan Elyot es refereix a la dansa, mostra clarament la diferent interpretació que d'ella fan a la Cort i a l'Església, en relació amb la seva utilització com un mitjà de l'educació física. Elyot va intentar demostrar que la condemna d'aquesta activitat feta per l'Església, estava fonamentada en una mala interpretació de les paraules de Sant Agustí, quan va afirmar que "més valia cavar o planter en diumenge, que dansar". Sant Agustí, condemnava la dansa, en efecte, però només si en la seva pràctica anava acompanyada d'idolatria i fornici. Elyot defensava que la dansa era un mitjà important de l'educació física, entre els set i els vint anys.

En la seva obra també estableix una matissació diferenciadora, quant a les finalitats, entre l'activitat física del *Cortesà* i la del *Governador*. En tots dos supòsits, incidirà positivament sobre la formació del caràcter i el

desenvolupament de la sociabilitat, però en el cas del Governador tindrà a més un efecte positiu en l'àmbit psicològic, com a forma imprescindible per tal de mantenir el seu equilibri psicofísic, que l'ajudarà a prendre les importants decisions de la seva alta funció de govern. Thomas Elyot era un bon coneixedor de les obres de Galè, cosa que permetia dominar els avenços de l'època en l'ensenyament mèdic.

L'exercici físic, des del punt de vista fisiològic, incidia positivament en el cos humà, produint, segons ell, sis efectes beneficiosos: ajuda a la bona digestió dels aliments, afavoriment de la longevitat, augment de la calor corporal, millora de la gana, regularització del metabolisme i contribució a la neteja dels diferents conductes corporals. Elyot també va classificar l'exercici corporal en funció dels efectes que produeix sobre el cos humà: exercicis de força, exercicis d'agilitat, exercicis de velocitat, exercicis de resistència, exercicis per millorar la digestió i exercicis específics per a la guerra i la pau. També es va preocupar d'establir els objectius generals de l'educació física: a) Enriquir la personalitat de l'individu, b) Afavorir la integració social i les relacions dins del grup; c) Millorar l'eficiència fisiològica. En el tercer capítol de la seva obra, analitza detalladament cada un d'aquests tres objectius (46).

L'interès creixent per l'educació física a Anglaterra durant el segle XVI va portar els diferents pedagogs anglesos a tractar sobre aquests temes en els seus escrits. Un d'ells va ser **Roger Ascham**, insigne filòleg anglès, que en el seu tractat de pedagogia titulat *The school master* –El mestre d'escola–, realitza una detallada explicació dels mètodes d'ensenyament en educació física, i estableix la seva idoneïtat en cada una de les diferents etapes escolars (47). A més, existeixen altres tres obres d'aquesta època que tracten sobre la sistematització de l'educació física: *The Institution of a Gentleman*, d'un autor desconegut; *Queen Elizabeth Academy*, de Sir Humphrey Gilbert; *The Institution of a Nobleman*, de Cleland.

Richard Mulcaster va ser possiblement el professor anglès més il·lustrat d'aquesta

època. Va escriure dues obres sobre pedagogia: *Positions* (impresa a Londres el 1561 per Thomas Vautrollier), i *Elementarie* (també impresa a Londres el 1582 pel mateix editor) (48). Malauradament, aquestes obres van ser oblidades durant tres-cents anys, fins que *Positions* va ser reimpressa el 1888 i *Elementarie* el 1925. *Positions* consta de quaranta-cinc capítols, trenta-cinc dels quals estan dedicats a l'educació física. La regla d'or pedagògica és que "l'educació ha de tenir en compte el desenvolupament natural de l'educand", per això afirma que no s'ha d'avançar l'ingrés del nen a l'escola, i que l'educació elemental s'ha de reduir a la lectura, l'escriptura, l'educació física, el dibuix i la música.

Mulcaster realitza una important sistematització de l'exercici físic, i per això fa servir diferents criteris de classificació:

- El primer, purament administratiu, al·ludeix al lloc on es desenvolupen:
 - ◆ A l'interior, com la dansa, la lluita, l'esgrima, etc.
 - ◆ A l'exterior, com el tir, la natació, el joc de pilota, la caça, etc. (49).
- El segon criteri al·ludeix a la intencionalitat en l'execució:
 - ◆ Les premilitars, dirigides al manteniment físic i al maneig de les armes.
 - ◆ Les atlètiques, que tenien un caràcter esportiu-competitiu. Per ex.: la cursa, el salt, els llançaments, etc.
 - ◆ Les medicinals, que perseguien tres classes d'objectius:
 1. Reafirmar els dons naturals.
 2. Desenvolupar l'habilitat que l'individu no havia rebut com a do de la natura.
 3. Fer recobrar a la persona el que aquesta havia perdut a conseqüència de la malaltia o per negligència –rehabilitació física. Mulcaster va destacar la gran importància de l'exercici físic rehabilitador (50).
- El tercer criteri classificatori es basa en l'efecte específic que l'exercici físic produeix en el cos humà:
 - ◆ Exercicis respiratoris.
 - ◆ Exercicis musculoesquelètics.
 - ◆ Exercicis cardiovasculars (51).

Va esmentar exemples sobre els efectes específics dels exercicis, així deia que "la dansa produïa calor, donava vigor –enfortiment– als membres inferiors i prevenia l'entumiment i la paràlisi (52). L'equitació afavoria el desenvolupament de la musculatura dorso-lumbar-abdominal, i reafirma l'abdomen i l'esquena (53). El passeig i la cursa milloraven la capacitat vital de l'individu –respiratòria, pulmonar, i cardiovascular–" (54). La fisiologia de l'exercici a què es refereix Mulcaster, es pot considerar com a primitiva però no errònia. Va definir l'exercici físic com "l'acció de moure el cos humà amb vehemència, cosa que modifica la respiració, i serveix per mantenir la salut i donar al cos humà un bon hàbit" (55). La doctrina de la "swedish curve" o "corba d'esforç", formulada quatre segles després –exercicis preparatoris (escalfament, inducció), exercicis fonamentals (part principal o dinàmica general), i exercicis finals (tornada a la calma, relaxació), ja fou definida per Mulcaster: "s'ha de començar amb un exercici lleuger o preparatori, continuar amb la gimnàstica i acabar amb un exercici que disminueixi la calor del cos de forma gradual perquè aquest recuperi la tranquil·litat del començament" (56).

Malgrat el seu interès per la fisiologia de l'exercici, mai no va pensar que el professor d'educació física hagués d'abdicar en favor del metge; pensava, i així ho reflecteix en els seus treballs, que el camp del professional de l'educació física és ampli i específic, tan suggestiu com el de qualsevol altra disciplina (57).

Conclusió

Hem pogut comprovar com els humanistes recomanaven la pràctica de l'exercici físic en les seves obres mèdiques, ideològiques i, sobretot, didàctiques. Encara que és cert que en la majoria d'ocasions les seves proclames van ser veus que van clamar en el desert, perquè les estructures socials, econòmiques, polítiques i educatives no estaven preparades per assimilar tan ràpidament aquestes noves idees i posar-les en pràctica. Tanmateix, això no treu mèrit

l'Humanisme renaixentista com a motor impulsor que fou d'una educació integral que perseguia el retrobament amb l'home harmoniós i equilibrat de l'època clàssica. Com vam apuntar en el nostre treball, l'exemple més clar es troba en els *Miralls* o *Regiments* de prínceps, continuadors dels models antics i medievals que aspiraven a formar reis íntegres moral, intel·lectual i física; reis que poguessin competir amb els millors en el joc de pilota, en l'esgrima, en la caça o en l'equitació; que poguessin aprofundir en les arrels del saber; gaudir amb una bona música, o enfrontar-se a les àrdues tasques derivades del govern de l'Estat; que foren capaces d'administrar justícia i ser bondadosos amb els seus súbdits, sent, per tant, un mirall i exemple en què poguessin mirar els nobles i les gents del poble.

Notes

- (1) J. L. VIVES, *Tratado de la enseñanza*, traducció de L. Riber en *Obras Completas*, Madrid, 1947.
- (2) A. DELLA TORRE, *Storia della Accademia Platonica di Firenze*, Florència, 1902.
- (3) M. MAYLENDER, *Storia della Accademia d'Italia*, 5 vols., Roma, 1926-1930; i més particularment: A. SORIA, *Los humanistas de la Corte de Alfonso el Magnánimo*, Universitat de Granada, 1956.
- (4) G. CAMMELI, *I doti Bizantini e le origine dell'umanesimo. I Manuelle Crisolora*, Florència, 1976. Entre les obres de Filelfo que van exercir major influència s'ha d'esmentar els *Convivia*, sobre els quals va escriure Luis Vives una *Praelectio*. Cfr. J. IJSEWIJN i A. FRITSEN, *J.L. Vives, Praelectio in convivia Philelphi*, Selected Writings, Londres, 1991, pàg. 138-151.
- (5) FRANCESCO FILELFO. Destacat humanista italià. Va néixer a Tolentino el 1398, i va morir a Florència, el 1481. Va exercir el professorat a Venècia i a Vicenza. Posteriorment va marxar a Constantinopla en qualitat d'Ambaixador de la República de Venècia; i allà va perfeccionar els seus coneixements de llengua grega, i va ser deixeble destacat de Manuel Crisoloras. En tornar a Itàlia, es va dedicar a l'ensenyament en diverses poblacions italianes fins que va fixar la seva residència a Milà, on va gaudir de la protecció dels Ducs Felip i Galeazzo. Va

ser cridat a Roma pel Papa Nicolàs V, i va acabar sent nomenat professor d'Humanitats per Sixt IV. Filelfo va acabar els seus dies al servei de Lorenzo de Mèdicis, que va saber valorar el seu talent i acurada cultura; cosa que el convertirà en el millor hel·lenista de la seva època. Sobre la seva vida i obra han escrit A. LUZIO, *Il Filelfo e l'Umanesimo*, Florència, 1890, F. ROSMINI, *Vita di Filelfo*, Milà, 1808, E. BENDUCCI, *Contributo alla biografia di Francesco Filelfo*, Tolentino, 1902.

- (6) R. MANDELL, *Historia cultural del deporte*, Bellaterra, Barcelona 1986, pàg. 132. Per a una panoràmica general, cfr. W.H. WOODWARD, *La pedagogia del Rinascimento 1400-1600*, traducció italiana, Florència, 1923; i sobretot, P.C. GRENDLER, *La Scuola nel Rinascimento italiano*, Loterza, Roma-Bari, 1991.
- (7) V. DENHOUHE, "The Tournament in the Thirteen the Century", *Studies in Mediaeval History*, Londres, 1952, pàg. 249.
- (8) Precisament, en honor a aquest joc renaixentista, l'actual campionat de la Lliga italiana de futbol porta el nom de Calcio.
- (9) JOAN DE BARDI, Comte de Vernio, erudit patrici florentí, va néixer el 1534 i va morir el 1612. Va ser acadèmic de la *Crusca* i dels *Alterati* de Florència *Maestro di camera* de Climent VIII. A casa seva es reunien els arqueòlegs, hel·lenistes, músics i cantors més famosos de Florència amb l'objecte de restablir la declamació dramàtica dels antics grecs. Era un distingit compositor de música, com ho proven els madrigals a cinc veus que va escriure perquè es cantessin en els intermedis de la comèdia que es va representar a Florència amb motiu de les noces de Ferran de Mèdicis amb Cristina de Lorena. Va escriure obres de diferents gèneres entre les que es troba l'esmentada *Discorso sopra il giuoco del calcio fiorentino* (Venècia, 1600).
- (10) PIER PAOLO VERGERIO, va néixer a Capo d'Istria (Itàlia), el 23 de juliol de 1370 i va morir a Budapest el 8 de juliol de 1444. Va estudiar retòrica a Pàdua i Dret Canònic a Florència i Bolònia. Va ser professor de lògica a les Universitats de Pàdua i Florència, i va exercir com a tutor del príncep de Carrara. Posteriorment es traslladà a Roma on va tenir el càrrec de Secretari dels pontífexs Innocenci VII i Gregori XII. Fou també secretari de l'emperador Segismund. El juliol de 1420 es va convertir en l'orador principal del partit catòlic en la disputa dels husistes a Praga. Cfr. D. ROBEY, "P.P. Ver-

gerio The Elder: republicanism and civic values in the work of an early humanist", *Past and Present*, Londres, 1973.

- (11) GUARINO GUARINI DE VERONA (1374-1460). Va néixer a Verona i va adoptar com a cognom el nom de la seva ciutat d'origen. Va ser deixeble de Crisoloras i professor de Leonello d'Este. Junt amb Vittorio da Feltre va ser un gran defensor de l'educació humanista popular, cosa que el va portar a crear aquelles escoles-pensió, on podia acudir qualsevol nen o jove sense importar la seva classe o condició social.
- (12) L'*Epistolario* va ser publicat per R. SABBADINI, el 1916, a Venècia, qui s'hi va ocupar de recollir, ordenar i il·lustrar les cartes de Guarino, adreçades al seu deixeble Leonello D'Este. Per al seu estudi són d'interès: *La scuola e gli studi di Guarino Guarini Veronese*, de l'esmentat SABBADINI, Catània, 1896; i *L'educazione de l'Umanesimo in Italia*, de G. SAITTA, Venècia, 1928.
- (13) VITTORINO RAMBALDONI DA FELTRE (1378-1446). Va néixer a Feltre, i el seu vertader nom era Vittorino Rambaldoni. Va estudiar a Pàdua i Venècia; mentre realitzava els seus estudis es guanyava la vida com a *Magister puerorum*. Després va ser professor de matemàtiques, llatí i grec. Va tenir com a mentors erudits tan destacats com Vergerio i Guarino, dels quals va prendre les seves idees sobre l'educació.
- (14) A. GAMBARO, *Vittorino da Feltre*, Roma, 1946.
- (15) E. GARIN, *La educazione in Europa (1400-1600)*, Roma-Bari, 1957. Del mateix autor, *La cultura del Rinascimento*, Milà, 1988.
- (16) En la *Giocosa* no s'impartia cap ensenyament tècnic o professional; només es posaven les bases culturals necessàries per qualsevol ofici o estudis superiors. "No tots, deia Vittorino, estan destinats a ser advocats, metges, filòsofs o a ocupar llocs eminents; tots posseeixen diferent actitud, però tots hem estat creats per a la vida i per als deures socials, i som responsables de la influència personal que emana de nosaltres".
- (17) "Humanistes insignes com BRACCIOLINI, FILELFO, i fins i tot GUARINO van confiar els seus fills a VITTORINO. De la *Giocosa* van sortir, a més d'humanistes de gran fama, caps d'estat i condotiers –com els Gonzaga, Federico de Montefeltro i Gilberto da Corregio–, eclesiàstics, teòlegs, educadors, juristes i homes de ciència, i fins i tot alguna

- princesa de fina sensibilitat com Celia Gonzaga o Bàrbara de Brandenburgo". Cfr. N. ABAGNANO, y A. VISALBERGUI, *Historia de la pedagogía*, Fondo de Cultura Económica, Madrid, 1974, pàg. 226.
- (18) MAFFEO VEGIO va néixer a Lodi. Va ser Canonge de Sant Pere de Roma i va exercir el càrrec de secretari particular del Papa. Dins de l'humanisme pedagògic italià fou un dels més destacats representants, sobresortint la seva obra *L'educació dels nens i els bons costums*.
- (19) J.M. MORENO *et al.*, *Historia de la educación*, Paraninfo, Madrid, 1971, pàg. 191.
- (20) *Ibidem*, pàg. 193.
- (21) *Ibidem*, pàg. 192.
- (22) MATEO PALMERI va néixer a Florència el 1406 i va morir el 1475. Deixeble de Carlos d'Arezzo va exercir primer la professió d'apotecari i més tard s'integrà a la vida pública exercint importants càrrecs, en què es distingí per la seva integritat. Va ser ambaixador principal de la República florentina a Nàpols i a Roma, i pels seus serveis va merèixer ser nomenat Gonfaloniero de Justícia. G.B. Guerini realitza un estudi de la seva obra titulat *Gli Scrittori pedagogici italiani del secolo XV*, Turí, 1856.
- (23) N. ABBAGNANO, i A. VISALBERGUI, *Historia de la pedagogía*, Fondo de Cultura Económica, Mèxic, 1964, pàg. 222.
- (24) LEON BATISTA ALBERTI (1404-1472) va néixer a Gènova i es va formar a Pàdua. La seva personalitat inquieta i polifacètica –arquitecte, literat, científic, pedagog, gran coneixedor de la cultura clàssica–, recorda la d'homes com Miquel Àngel o Leonardo da Vinci.
- (25) El concepte d'educació d'ALBERTI es troba clarament influït pel tret naturalista que impregna tot el seu pensament. És la natura mateixa de l'home la que regeix el procés educatiu des del seu origen fins al final, incloent-hi els mitjans de què disposa per dinamitzar tal procés.
- (26) ALBERTI parla del "temps" com un concepte físic, del qual l'ésser humà s'apropia i el fa seu gràcies a un correcte aprenentatge i desenvolupament motor en les primeres edats; així al·ludim a organització del temps i organització de l'espai, la interacció dels quals deriva en l'estructuració spatiotemporal, concepte importantíssim en l'educació psicomotriu de l'individu.
- (27) J. BURCKHARDT, *La cultura del Renacimiento en Italia*, Iberia, Barcelona, 1964, pàg. 63.
- (28) JACOBO SADOLETO (1477-1547) va néixer a Mòdena. Va ser bisbe de Carpentras i més tard Cardenal (1513). El Papa Pau III li va encomanar missions diplomàtiques, algunes difícils i delicades com la d'intercedir en la pau entre Carles I i Francesc I, en favor de la unitat cristiana dels pobles d'Europa.
- (29) J.M. MORENO *et al.*, *op. cit.*, pàg. 192.
- (30) El Comte Baltasar de Castiglione va néixer a Casático (Màntua) el 1478, i va morir a Toledo (Espanya) el 1529. Climent VII el va anomenar ambaixador a la Cort de Carles V, qui va saber atreure la seva protecció i amistat en tractar diferents qüestions de gran interès per a l'Església; però va caure en desgràcia a la Cort Romana per no haver avisat a temps dels propòsits de l'Emperador que el 1527 va enviar els seus exèrcits a Roma i va produir un enorme saqueig. Es va acollir al favor de Carles V que el nomenà bisbe d'Àvila. Fou un dels personatges que millor van encarnar el vertader tipus de l'home de Cort il·lustrat del Renaixement italià, del qual ell mateix va traçar el retrat en la seva obra *Il libro del Cortegiano del Conte Baldassar Castiglione pubblicata per cura del Conte Baudi di Vesme* (Florència, 1854).
- (31) B. CASTIGLIONE, *El Cortesano*, Espasa-Calpe, Madrid, 1967, pàg. 63.
- (32) *Ibidem*, pàg. 64.
- (33) *Ibidem*, pàg. 64.
- (34) SILVIO ANTONIANO (1540-1603) va ser un eminent poeta i cardenal italià, pertanyent a l'orde religiosa de Sant Antoni Abat. Home de gran vàlua intel·lectual, ja als 16 anys va ser nomenat professor d'eloqüència; passant amb posterioritat al servei del cardenal Carles Borromeu com a secretari particular, i com a tal va redactar les actes del Concili de Milà. Nomenat més tard professor del col·legi de la Sapiència de Roma, va adquirir tal fama que, tot explicant els discursos de Ciceró, va arribar a tenir entre els seus oients 25 cardenals. Va rebre les ordes sacerdotals el 1567 i va ser nomenat secretari del Sacre Col·legi. Els papes Gregori XIII, Sixte V i Climent VIII, li van confiar importants missions, i aquest últim li va concedir el 1598 el capel cardenalici. Va escriure *De l'educació cristiana dels fills* (Venècia, 1548), publicada a Roma el 1604, després de la seva mort.
- (35) P. C. MCINTOSH, "L'education physique en Italie durant la Renaissance et en Angleterre à l'époque des Tudors", *Histoire du sport: de l'antiquité au XIX Siècle*, Pres-
- ses de l'Université du Québec, 1984, 7, pàg. 101.
- (36) C.F. MARQUES PEREIRA, *Tratado de educação física*, Lisboa, 1964, pàg. 61.
- (37) JEAN COLET va néixer a Londres cap el 1467, i va morir a la mateixa ciutat el 1519. Va estudiar a Oxford, i va viatjar per França i Itàlia, establint durant el seu viatge una estreta amistat amb Erasme de Rotterdam. El 1505 va ser nomenat Degà de Sant Pau i va explicar a Oxford el Nou Testament. Amb la ingent fortuna que va heretar dels seus pares va fundar l'escola de Sant Pau, a Londres, seguint els dictats d'Erasme, i hi va posar al seu davant al destacat humanista Guillem Lilly. Les seves idees religioses i les seves interpretacions i comentaris de la Bíblia van ser tan avançats que va patir grans persecucions dels ortodoxes cristians anglesos. Es pot afirmar que amb la seva tasca va aplanar el camí de la Reforma.
- (38) TOMÀS MORO, Canceller d'Enric VIII d'Anglaterra i insigne humanista anglès, va néixer a Londres el 7 de febrer de 1478, i va ser decapitat a la mateixa ciutat el 6 juliol de 1535. Va estudiar al col·legi de Sant Antoni de Londres i posteriorment a Oxford, on va completar una brillant formació intel·lectual i humana. Fou un apassionat de la lectura de Picolo della Mirándola, i ja des de molt jove s'integrà a la plèiade d'erudits que foren precursors del Renaixement anglès, Linnacre, Grocyn, Colet, etc... Va freqüentar l'amistat d'Erasme i amb ell va visitar les Universitats de París i Lovaina. El 1534, Enric VIII el va comminar, sota l'amenaça de pena de mort, perquè jurés adhesió a la legalitat del divorci decretada pel propi monarca –per justificar la seva separació de Catalina d'Aragó–, en haver-se constituït i autonomenat cap de l'Església anglesa; Tomàs Moro es va negar a les pretensions del rei, i després de ser sotmès a un ridícul procés, el primer de juliol de 1535 va ser condemnat a mort; executant-se la sentència cinc dies després. Lleó XIII el va beatificar el 9 de desembre de 1886. Les seves obres pedagògiques més importants són: *Dotze regles per a dirigir l'home en la batalla espiritual*, *De optimo statu rei publicae deque nova insula Utopia*, imprès per primer cop a Londres el 1518, i editat simultàniament per Erasme a Basilea. Piu i Soler va publicar una completa biografia de Tomàs Moro, com a introducció a la seva notable traducció al català de la referida obra.

- (39) T. MORO, *Utopía*, Libro II: "Los oficios", traducció i notes d'E. García Estébanez, estudi preliminar d'A. Poch, Tecnos, Madrid, 1987, II, pàg. 57.
- (40) *Ibidem*, pàg. 58.
- (41) *Ibidem*, pàg. 59.
- (42) *Ibidem*, "Las salidas de los utopienses", pàg. 86-87.
- (43) Precisament, el matís utòpic de la *Utopia* es veu al paràgraf final de l'obra: *quae in nostris civitatibus optatum verius, quam esperarim*; que ha estat objecte de moltes traduccions i interpretacions diferents.
- (44) SIR THOMAS ELYOT va néixer el 1514 al si d'una noble família del comtat de Suffolk a Anglaterra, i va morir el 1546. Va estudiar a Oxford i va realitzar continus viatges pel continent fins que el rei Enric VIII li encarregà diferents ambaixades davant l'Emperador Carles V, a qui va acompanyar en les seves expedicions a Tunísia i Nàpols; i al Papa amb objecte de tramitar el divorci del Rei de la seva dona Catalina d'Aragó. Però la major part de la seva vida la va passar retirat a les seves riques possessions dels comtats de Cambridge i de Hamp, consagrat a la composició de les seves obres de matèria moral i educativa. A més de l'obra esmentada, va escriure *The Doctrinal of Princes* (Londres, 1534), i *The image of Governance* (Londres, 1540).
- (45) Concretament Thomas Elyot, dedica en l'obra esmentada nou capítols complets al tractament de l'educació física, amb el següent contingut: capítol XVI: de les diverses formes d'exercici físic necessàries per a l'home educat; capítol XVII: els exercicis físics com a forma de recreació i de benefici corporal; capítol XVIII: de l'antic esport de la caça dels grecs, romans i perses; capítol XIX: de com la dansa no ha de ser condemnada; capítol XX: dels inicis de la dansa i la seva antiga consideració; capítol XXI: del per què en el bon ordre de la dansa un home i una dona poden ballar junts; capítol XXII: de com la dansa pot ser una introducció a la primera virtut moral anomenada prudència; capítol XXVI: de com l'exercici físic, utilitzat de forma moderada, converteix l'home passiu en actiu; capítol XXVII: de com el tir amb arc és el principal de tots els exercicis físics.
- (46) *Ibidem*, pàg. 26.
- (47) ROGER ASCHAM (1515-1568). Va estudiar a Cambridge (1530), i en aquesta Universitat va ser professor de grec i ora-

dor (1544). Va ensenyar llatí el príncep Eduard i la princesa Isabel; fou secretari per a la correspondència llatina de Maria Tudor, lloc que va ocupar fins a la seva mort. Fou secretari de Ricard Morisine, ambaixador a la cort d'Alemanya en temps de Carlos V. El seu mètode d'ensenyament del llatí va representar un gran progrés pedagògic i ha estat la base dels sistemes moderns. Va escriure sobre diverses matèries, sent dignes d'esment entre les seves obres: *Toxophilus the schole of sootinge* (1544), curiós i interessant tractat sobre la història i la tècnica del tir amb arc; *Report and discourse of the affairs state in Germany* (1533), escrita en tornar d'aquell país; i la seva obra culminant en l'àmbit de la pedagogia, ja esmentada, *The school master*, en què desenvolupa les bases del seu mètode d'ensenyament i les seves idees sobre el fet educatiu, va ser publicada a Londres (1571), després de la seva mort. Les seves obres completes es van imprimir a Londres (1769).

- (48) RICHARD MULCASTER va néixer i va morir a Standford Rivers (1530-1611). Destacat pedagog humanista anglès, va ser mestre d'escola a Londres el 1559, es va ordenar sacerdot l'any següent, i va exercir diversos càrrecs eclesiàstics. Va ser deixeble d'Elyot, i les seves idees pedagògiques van ser avantguardistes a la seva època, doncs ja va preconitzar la importància de l'educació física a l'escola, i la necessitat d'una sòlida formació pedagògica per a tots aquells que es dediquessin a la funció docent. Va lluitar també pel vell ideal platònic de què les nenes rebessin la mateixa educació que els nens. Entre els seus alumnes va comptar amb el destacat poeta Herbert Spencer.

- (49) R. MULCASTER, *Positions*, Thomas Vautrollier, Londres, 1561, 31, pàg. 114-115.
- (50) *Ibidem*, 33, pàg. 118-119.
- (51) *Ibidem*, 31, pàg. 115-116.
- (52) *Ibidem*, 16, pàg. 72-75.
- (53) *Ibidem*, 24, pàg. 96-98.
- (54) *Ibidem*, 20-21, pàg. 82-92.
- (55) *Ibidem*, 7, pàg. 49.
- (56) *Ibidem*, 34, pàg. 122.
- (57) Les idees de Mulcaster no van ser plenament acceptades en els centres anglesos del segle XVI, excepte en el de Merchant Taylor, escola de la qual va ser director.

Bibliografia

Fonts

- CASTIGLIONE, B. de (1967). *El Cortesano*, Espasa-Calpe, Madrid, 3a ed.
- ELYOT, T. (1907). *The book named the Governor*, introducció d'S. E. Lehmborg, J.M. Dent & Sons Ltd., Londres.
- ERASME DE ROTTERDAM (1913). *Obres Completes. De civilitat pueril*, versió realitzada en català per J. Piu i Soler, i acompanyada d'un breu comentari sobre la vida i obres d'Erasme, Barcelona.
- MONTAIGNE, M. (1971) *Ensayos pedagógicos*, La Lectura, Madrid.
- MORO, T. (1987). "Los oficios", a *Utopía*, traducció i notes d'E. García Estébanez, estudi preliminar d'A. Poch, Tecnos, Madrid.
- MULCASTER, R. (1561). *Positions*, Thomas Vautrollier, Londres.
- (1925). *Mulcaster's Elementary*, Oxford University Press, Londres.
- VIVES MARCH, J. L. (1929). "De tradendis disciplinis", Recollit a *Cultura Valenciana*, IV, València, II.
- (1947). "Tratado de la enseñanza", traducció d'L. Riberen *Obras Completas*, Madrid.
- (1959). *Diálogos*, Colec. Austral, Madrid.
- (1992). *Opera omnia*, I. Volum introductori, per A. Mestre (coord.), Generalitat Valenciana, València.

Estudis i monografies

- ÁLVAREZ DEL PALACIO, E. (1996). *Cristóbal Méndez. Libro del ejercicio corporal y de sus provechos*. Colecc. Humanistas Españoles, 12. Universitat de Lleó i Jaén, Lleó.
- ABBAGNANO, N. i VISALBERGHI, A. (1964). *Historia de la Pedagogía*, Fondo de Cultura Económica, Mèxic.
- DELLA TORRE, A. (1902). *Storia della Accademia Platónica di Firenze*, Florència.
- DENHOUHE, Y. (1952). "The Tournament in the Thirteenth Century", *Studies in Mediaeval History*, Londres.
- GALINO CARRILLO, M. A. (1948). *Los tratados sobre educación de príncipes: siglos XVI y XVII*, Instituto San José de Calasanz de Pedagogía, C.S.I.C., Madrid.
- GAMBARO, A. (1946). *Vittorino da Feltre*, Roma.
- GARIN, E. et al. (1990). *El hombre del Renacimiento*, Alianza, Madrid.
- GARIN, E. (1957). *La Educazione in Europa (1400-1600)*, Roma.

- (1966). *La Educazione umanistica in Italia*, Laterza, Bari.
- (1988). *La cultura del Rinascimento*, Milà.
- MANDELL, R. (1986). *Historia cultural del deporte*, Bellaterra, Barcelona.
- MARGOLIN, J. C. (1982). *Les Jeux à la Renaissance*, Vrin, París.
- MASSICOTTE, S. P. y LASSARD, D. (1984). *Historia del Deporte: de la antigüedad al siglo XIX*, Pressés de l'Université du Québec, Québec.
- MAYLENDER, M. (1926-1930). *Storia della Accademia d'Italia*, 5 Vols., Roma.
- MCINTOSH, P. C. (1984). "L'education physique en Italie durant la Renaissance et en Angleterre à l'époque des Tudors", *Histoire du sport: de l'antiquité au XIX Siècle*, Presses de l'Université du Québec, VIII, pàg. 101.
- MEHL, J.M. (1990). *Les jeux au royaume de France: du XIIIe au début du XVIe siècle*, Fayard, París.
- MORENO, J. M. et al. (1971). *Historia de la educación*, Paraninfo. 4. Madrid, 4a ed.
- MOROCHO GAYO, G. (1993). "Humanismo y educación de la mujer", *Estudios de tradición clásica y humanística*, VII Jornades de Filologia Clàssica de les Universitats de Castella i Lleó, Universitat de Lleó.
- RIBER, L. (1947). "Juan Luis Vives, valenciano", a *Obras Completas de Juan Luis Vives*, Aguilar, Madrid, pàg. 881-975.
- RICO, F. (1988). *El pequeño mundo del hombre*, Alianza, Madrid.
- (1993). *El sueño del Humanismo. De Petrarca a Erasmo*, Alianza, Madrid.
- ROBEY, D. (1973). "P.P. Vergeriothe Elder: republicanism and civic values in the work of an early humanist", *Past and Present*.
- ULMANN, J. (1982). *De la Gymnastique aux sports modernes: Histoire des doctrines de L'Education Physique*, Vrin, París.
- VIGARELLO, G. (1991). "El adiestramiento del cuerpo desde la edad de la caballería hasta la urbanidad cortesana", *Fragmentos para una historia del cuerpo humano*, Taurus, Madrid, II.